

TEMA MONOGRÀFIC

Ramon Llull i la universitat parisenca:
una proposta de reforma dels
«curricula» de les arts lliberals
*Ramon Llull and the Parisian University: a
proposal for reforming liberal arts «curricula»*

Antoni Bordoy
antoni.bordoy@uib.es
Universitat de les Illes Balears (Espanya)

Data de recepció de l'original: setembre de 2015

Data d'acceptació: desembre de 2015

RESUM

Durant la seva segona estada a París (1297-1299), Ramon Llull compongué una sèrie d'obres en què es defineix una nova forma de procedir per a diverses ciències. En aquest context, el present estudi té com a objecte l'anàlisi de les raons per les quals Llull compongué tals obres durant aquest període concret, així com la finalitat que perseguïen. L'anàlisi es divideix en dues parts: en la primera, s'analitzen les relacions de Ramon Llull amb la Universitat de París i els canvis socials, econòmics i intel·lectuals que en aquesta es produïren durant les dècades de 1270 a 1290; en la segona, s'analitzen l'estructura i el contingut de la proposta de Llull. La conclusió a la qual aquesta anàlisi pretén arribar és, en la mesura del que sigui possible, que foren les circumstàncies esdevingudes durant la dècada de 1290 les que portaren aquest autor a proposar una modificació dels *curricula* dels estudis d'arts que partia de la supressió de la filosofia antiga i la seva substitució per un sistema pròpiament cristià.

PARAULES CLAU: Ramon Llull, filosofia medieval, universitat, arts lliberals, teologia, filosofia antiga, educació.

ABSTRACT

During his second stay in Paris (1297-1299), Ramon Llull wrote a series of works in which he defines a new way of proceeding for diverse sciences. In this context, the present study aims to analyse the reasons why Llull wrote these works during this specific period, as well as the objective he aimed to achieve with them. The analysis is divided into two parts: in the first, an analysis is performed of the relationship between Ramon Llull and the University of Paris and the social, economic and intellectual changes that were produced therein in the decades from 1270 to 1290; in the second, the structure and content of Llull's proposal are analysed. The conclusion this analysis aims to reach is, as far as possible, to show that it was the circumstances that took place in the 1290s that led this author to propose a modification of arts studies *curricula* that was based on the suppression of ancient philosophy and its replacement with a truly Christian system.

KEY WORDS: Ramon Llull, medieval philosophy, university, liberal arts, theology, ancient philosophy, education.

RESUMEN

Durante su segunda estancia en París (1297-1299), Ramon Llull compuso una serie de obras en las cuales se define una nueva forma de proceder en diversas ciencias. En este contexto, el presente estudio tiene como objeto analizar las razones por las cuales Llull compuso tales obras durante este período concreto, así como la finalidad que con ellas perseguía. El análisis se divide en dos partes: en la primera parte, se analizan las relaciones de Ramon Llull con la Universidad de París y los cambios sociales, económicos e intelectuales que en ésta se produjeron durante las décadas de 1270 a 1290; en la segunda parte, se analizan la estructura y el contenido de la propuesta de Llull. La conclusión a la cual este análisis pretende llegar es, en la medida de lo posible, que fueron las circunstancias acaecidas durante la década de 1290 las que llevaron a este autor a proponer una modificación de los *curricula* de los estudios de artes que parte de la supresión de la filosofía antigua y su substitución por un sistema exclusivamente cristiano.

PALABRAS CLAVE. Ramon Llull, filosofía medieval, universidad, artes liberales, teología, filosofía antigua, educación.

I. INTRODUCCIÓ

El segle XIII, tradicionalment considerat l'època daurada de l'escolàstica cristiana, coincideix amb el període de desenvolupament i consolidació d'un model d'ensenyament superior:¹ les universitats. La majoria van néixer a partir dels estudis generals o de les escoles catedralícies i una quantitat més reduïda per decret papal, imperial o real, i serviren per estructurar, sistematitzar i homogeneïtzar el sistema educatiu medieval.² Tres foren les primeres grans universitats que nasqueren a Europa:³ París, especialitzada en arts lliberals i teologia; Salern, en medicina; i Bolonya, en dret. Cada una es dividia en quatre facultats: d'Arts Lliberals –considerada com a propedèutica per a la resta–, Teologia, Medicina i Dret. D'entre totes les universitats, la de París resultà, en aquest segle, la més conflictiva: al fet que les temàtiques d'especialització coincidien amb les qüestions més discutides a l'època,⁴ cal sumar-hi la problemàtica que es derivà de

¹ HASKINS, Charles. *The rise of universities*. Nova York: Henry Holt and Company, 1923. Assenyala que en el món antic existien els elements propis de quelcom identificable amb una educació superior, és a dir, un tipus d'ensenyament que anava més enllà dels coneixements que en cada època es consideraven com a bàsics. Aquests elements existiren també en èpoques i cultures posteriors, com la monacal, les escoles catedralícies o els estudis generals. La innovació de les universitats no consisteix, en aquest sentit, a oferir una educació superior, sinó en el fet que aquest tipus d'ensenyament es presentés d'una manera reglada i que fóra necessari per poder exercir certes professions. Pel que fa a l'estructura pròpia de les arts lliberals dins d'aquest context i en els primers estudis que se'n feren, *vid.* PARKER, Harvey. «The Seven Liberal Arts», *The English Historical Review* [Londres], 19 (1890), p. 417-461.

² *Vid.* SCOYOC, Marthellen. «Origin and Development of the University», *Peabody Journal of Education* [EUA], 39, 6 (1962), p. 322-333. Durant el segle XIII, i amb un model que s'allargà en temps posteriors, hi ha dues formes possibles de creació d'una universitat: per decret papal o per decret imperial. En ambdós casos, emperò, és l'Església la que té l'última potestat per concedir les titulacions, de tal manera que fins i tot l'emperador requeria l'acceptació final del papa. París, Salern i Bolonya, les tres primeres universitats, nasqueren a partir de *studia*, més endavant, i arran de la importància que aquest tipus d'institució assolí, s'anaren creant a Occident universitats «de nova planta», com Oxford o Cambridge, que no partien de cap institució prèvia. Aquesta diferència en el procés de creació tingué una gran importància, ja que les que sorgiren d'estudis generals mantingueren una relació molt més forta amb el poder secular que les de nova creació. Aquest és un dels fets que permeten explicar les diferències entre les universitats anglosaxones i continentals de l'època.

³ Tot i els estudis sobre aquest tema que han anat sorgint al llarg del segle XX, els treballs com RASDALL, Hastings. *The Universities of Europe in Middle Ages*. Oxford: Clarendon Press, 1895 permeten observar les diferències estructurals entre les tres primeres universitats, així com els motius pels quals aquestes s'especialitzaren en temes concrets.

⁴ En l'estudi sobre la condemna parisenca del 7 de març de 1277 PICHÉ, David. *La condamnation parisienne. Texte, traduction et édition critique*. París: J. Vrin, 1999, s'identifiquen els tres elements que haurien entrat en conflicte en aquell moment i que es trobarien arran del conflicte curricular de les universitats: a) el doctrinal, que parteix de la necessitat d'interpretar i corregir les doctrines cristianes; b) l'epistemològic, que fa referència al lloc que ocupa el coneixement, i c) l'ètic, en què entraren en conflicte unes noves tendències morals, més obertes, i que pretenien unes normes de comportament més adequades a la nova realitat social i econòmica.

les successives reivindicacions dels mestres d'Arts, que cercaren transformar la seva facultat en una facultat de filosofia.⁵ Tot i això, malgrat els conflictes de gran rellevància que es produïren, tals com condemnes de tesis filosòfiques i les vagues reivindicatives, en el segon terç del segle XIII els *curricula* ja estaven definits i assentats, i projectaven i exportaven el seu model a altres universitats.

En aquest context, tot i que destacava pel seu caràcter autodidacta i la voluntat d'allunyar-se de l'escolàstica, Ramon Llull no podia mantenir-se al marge del nou sistema. El desig de donar a conèixer el seu pensament i la pretensió d'aconseguir la unitat del cristianisme com a punt de partida per a la conversió dels infidels,⁶ entre altres raons, el conduïren a una necessària interacció amb les universitats europees, en les quals veia un mitjà per assolir els seus objectius. Visità universitats com la de Montpeller, però fou la de París la que centrà la major part de la seva activitat, ja que aquesta s'havia erigit en capital del pensament cristià. En aquesta línia, aquest estudi té com a objectiu l'anàlisi de les relacions que Llull mantingué amb la universitat parisenca en un àmbit concret, el dels estudis d'Arts Lliberals. La hipòtesi que es vol demostrar, en la mesura del que sigui possible, té una doble vessant: en primer lloc, que Ramon Llull féu una proposta de renovació del contingut dels estudis d'Arts Lliberals basada en l'actualització dels principis de les ciències i, en segon lloc, que aquesta proposta respon a una situació històrica i social concreta, que cristal·litza durant la seva segona estada a París (1297-1299).

2. RAMON LLULL I LA UNIVERSITAT PARISENCA: CONTEXT I PRODUCCIÓ ESCRITA

La primera ocasió en què Ramon Llull intentà viatjar a París fou amb motiu de la seva formació i es remunta a la seva època de conversió quan, conscient

⁵ Pel que fa a la descripció del procés de transformació de la Facultat d'Arts de la Universitat de París en una facultat de filosofia, *cf.* LIBERA, Alain de. «Faculté des arts ou faculté de philosophie? Sur l'idée de philosophie et l'idéal philosophique au XIIIe siècle», WEIJERS, Olga; HOLTZ, Louis. *L'enseignement des disciplines à la Faculté des arts (Paris et Oxford, XIIIe et XIVe siècle)*. Brepols: Turnhout, 1997, p. 429-444.

⁶ Per ampliar la qüestió de l'orientació missionera del pensament lul·lià, *vid.* GAYÀ, Jordi. «Ramon Llull, il suo impegno missionario», *Analecta Tor* [Itàlia], 32 (2001), p. 279-388; *Raimondo Lullo. Una teologia per la missione*. Milà: Jaca Book, 2002. El fonament primer de l'orientació missionera del pensament lul·lià s'interpreta sovint a partir dels tres objectius que el mateix Llull es fixa a *Vida coetànica*: predicar per la conversió dels infidels, fins al punt de sofrir el martiri; impulsar la fundació de monestirs on els futurs missioners poguessin estudiar la llengua i la cultura àrabs, i escriure un llibre, el millor del món, contra els errors dels infidels. Aquesta croada, s'accepta habitualment que tingué dos focus a la vegada: els infidels i el mateix cristianisme; a la recerca de la unitat.

que no podia assolir, per manca de coneixements, els objectius que ell mateix s'havia fixat, gestà en la seva ment viatjar a aquella ciutat. Mai arribà a anarhi, ja que, seguint el consell del jurista dominic Ramon de Penyafort i dels seus amics i familiars, optà per tornar a Mallorca, on continuà la seva formació d'una manera més autònoma i menys reglada. No obstant això, Llull anà prenent consciència progressivament de la necessitat d'interactuar amb la universitat, ja que era on hi havia quasi tota la producció intel·lectual de l'època i conferia als qui hi participaven un reconeixement més alt. A petició de Jaume II, dugué a terme una primera estada a Montpeller l'any 1274, on entrà en contacte amb la ciència de l'època i inicià el procés de difusió del seu pensament.

Amb el descobriment de l'Art, Ramon Llull esdevingué molt més optimista pel que feia a la possibilitat de transmetre al món una nova forma d'explicar i entendre la realitat. Fou així que, catorze anys després de la visita a Montpeller, el Beat es traslladà a París i intentà presentar la seva art als escolàstics, tot i que no amb els efectes desitjats: «Mas, si hom en mos llibres fortment estudiàs, / e que per altre saber en res no els oblidàs, / jo en fóra conegut, mas com gat qui passàs / tost per brases los lligen, per què ab ells no faç / quaix res de mon negoci».⁷

En total, Ramon Llull visità París en quatre ocasions.⁸ La primera, entre els anys 1288 i 1289, com a resultat d'un viatge anterior a Roma, on pretenia entrevistar-se amb el papa Honori per tal d'aconseguir suport per a la fundació de monestirs. Durant aquesta estada va obtenir el permís del canceller Bertold de Saint Denis per llegir dues de les seves obres, *Ars universalis* (1274-83) i una obra sense títol que es tendeix a identificar amb *Quaestiones per Artem demonstrativam seu inventivam solubiles* (1289). La segona estada, de 1297 a 1299, també fou el resultat d'un infructuós viatge a Roma i tingué com a objectiu, primerament, aconseguir una audiència amb el rei Felip el Bell. Tot i que mai

⁷ *Cant de Ramon*, 258-262. Arran d'aquest incident, Llull optà per transformar l'Art. Actualment se'n distingeixen quatre fases: 1) etapa pre-Art (1271-1274), en la qual Llull encara no ha desenvolupat el sistema, si bé, segons autors com RUBIO, Josep Enric. *Les bases del pensament de Ramon Llull. Els orígens de l'Art lul·liana*. València-Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, els fonaments ja estan presents al *Llibre de contemplació en Déu*; 2) primera etapa de l'Art o etapa de l'Art quaternària (1274-1289), que es fonamenta en l'analogia dels elements i està formada per dos cicles, el d'*Ars compendiosa inveniendi veritatem* (1274) i el d'*Ars demonstrativa* (1283); 3) la segona etapa de l'Art o etapa de l'Art ternària (1290-1308), en què s'explota la teoria dels correlatius, que ja hi està present, com demostra GAYÀ, Jordi. *Op. cit.*, i 4) l'etapa posterior a l'Art (1308-1315/6), en la qual Llull considera que el seu sistema ja és una versió definitiva –tot i que en realitat hi introdueix alguns canvis– i es dedica al desenvolupament de la lògica i a la lluita contra l'expansió de l'averroisme entre els intel·lectuals parisencs.

⁸ Per obtenir més informació sobre el recorregut general de les quatre estades de Ramon Llull a París, *vid.* BONILLO, Xavier. *Ramon Llull a París. Un recorregut històric*. Alacant: Biblioteca Virtual Lluís Vives, 2008.

arribà a obtenir aquesta audiència, i de fet és un període en què trencà amb la mateixa universitat, Llull aprofità aquesta estada per posar-se al corrent dels coneixements científics del moment.⁹ La tercera estada fou molt breu i en un període indeterminat, comprès entre els anys 1304 i 1306. En realitat, avui dia encara és dubtós que visités una sola vegada la ciutat, i possiblement en van ser dues. La quarta estada, de 1309 a 1311, fou una de les més intenses i productives. Es considerava en disposició d'elaborar la versió definitiva de l'Art i empenygué una croada personal contra l'aristotelisme més radical, conegut també com a averroisme llatí, amb una trentena de títols escrits aproximadament.

Aquestes quatre estades a París presenten elements comuns i, en realitat, l'objectiu que Ramon Llull perseguí en cadascuna és equiparable –l'acceptació i difusió de la seva obra i la implantació de les seves idees–, però també tenen característiques pròpies que les distingeixen entre si. Dins d'aquest marc general, la segona estada resulta especialment interessant, ja que els escrits que s'hi produïren semblen orientats a un objectiu concret: demostrar que el seu mètode, l'Art, era capaç de resoldre els problemes crònics derivats de la divisió escolàstica de les ciències i que, si es pretenia desenvolupar un sistema sòlid i unificat, calia que es modifiquessin alguns dels fonaments sobre els quals aquestes s'estaven erigint, en concret aquells que estaven relacionats amb l'ús i el lloc de la ciència antiga. Tot i que Llull no ho explica directament, sí que pretén, com es podrà veure a continuació, reformar el model educatiu associat als estudis d'Arts i a la universitat parisenca, substituint-lo per un, segons ell, de més coherent amb els principis de la raó i del cristianisme.

2.1 Importància de la Universitat de París i producció lul·liana durant la segona estada

El fet que es dirigís a la Universitat de París no fou una elecció aleatòria, sinó que sembla que respon a quatre motius:¹⁰ estava ubicada en el lloc de residència d'una de les monarquies més importants de l'Europa cristiana; disposava de la Facultat de Teologia més prestigiosa del continent; gaudia d'un prestigi social gens menyspreable, i estava envoltada de tallers d'elaboració i còpia de manus-

⁹ Vid. YATES, Frances. *Assaigs sobre Ramon Llull*. Barcelona: Empúries, 1985, p. 17.

¹⁰ BONILLO, Xavier. *Op. cit.* 17. Als quatre motius que indica aquest autor, s'hi podria afegir una raó de caràcter psicològic: cal tenir en compte que, per als escolàstics, el sistema de l'Art sembla que va resultar de molt difícil comprensió i, com ell mateix va escriure, hi passaren pel damunt «com gat tost sobre brases». Els mestres parisencs, més habituats a la lògica aristotèlica i a la teologia, haurien d'haver entès més bé que la resta el sistema lul·lià.

crits. Quatre elements que resultaven vitals per al projecte lul·lià: convèncer la monarquia francesa suposava tenir accés directe a la universitat,¹¹ difondre'n amb més facilitat l'obra i impulsar la fundació de monestirs; obtenir l'aval dels mestres de Teologia de la facultat més important d'Europa hauria suposat la consolidació del seu pensament entre els intel·lectuals de l'època i hauria evitat problemes d'acceptació;¹² el prestigi social li facilitaria l'accés a altres instàncies i institucions, i contribuiria a l'expansió del seu projecte i, finalment, disposar de tallers de producció de llibres era de vital importància per a un autor conscient de la necessitat de conservar i difondre els seus escrits.¹³

Durant aquesta segona estada a París, Ramon Llull compongué un total de dotze obres, algunes de les quals contenen diversos tractats: *De contemplatione Raimundi*, escrit l'agost de 1297, dedicat a les deu formes que l'autor considera vàlides per contemplar Déu i on s'inclouen *Quomodo possumus gloriosum Deum nostrum contemplari per decem modos*, *Quomodo contemplatio transit in raptum* i *De declaratione conscientiae*; compost l'octubre del mateix any, *Tractatus novus de astronomia*, dedicat a construir les bases d'un nou model per a aquesta ciència; *Declaratio Raimundi per modum dialogi*, de febrer de 1298, on es comenten els 219 articles que Étienne Tempier havia condemnat a París el dia 7 de març de l'any 1277, quan era bisbe de la ciutat; *Investigatio generalium mixtionum secundum Artem generalem*, escrita després de *Declaratio* i tot

¹¹ SCOVOC, Marthellen. *Op. cit.* recorda que les titulacions universitàries tenien un autèntic caràcter professional, ja que eren les úniques que permetien al seu posseïdor practicar l'ensenyament i sempre havien d'estar avalades per l'Església. Si apliquem les tesis de WEISHEIPL, James A. «The Structure of the Arts Faculty in the Medieval University», *British Journal of Educational Studies*, XIX, 3 (1971), p. 263-271, no resulta difícil observar el contrast entre la llarga duració dels estudis que s'exigia als batxillers de la Facultat d'Arts de París i la manera, autòdida i no reglada, que tingué Llull d'assolir els seus coneixements, fet que féu necessària una autorització especial per tal que el Beat pogués ensenyar les seves doctrines en aquella universitat.

¹² Atès el procés de creació i els temes d'especialització, la Universitat de París es trobà, a començaments del segle XIII, més unida a l'Església que les de Salern o Bolonya. Una prova d'aquesta estreta relació és la figura d'Étienne Tempier: antic mestre de la Facultat de Teologia, rector també, que després fou bisbe de París i principal impulsor de les condemnes de 1270 i 1290. Aquest és un dels motius pels quals l'expulsió dels mestres de teologia del capítol catedralici (*vid.* punt 3.2 d'aquest mateix estudi) resultà un esdeveniment especialment rellevant.

¹³ HILLGARTH, Jocelin Nigel. *Ramon Llull i el naixement del lul·lisme*. Barcelona: Curial, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998 (traducció d'Albert Soler), p. 172. En aquesta obra l'autor afirma: «La difusió del lul·lisme començà al llarg de la mateixa vida de Ramon Llull. Com incansable propagandista de les seves idees, profundament convençut com estava de la necessitat i el valor salvífic de l'Art en totes les seves versions i expansions, el beat no escatimà cap esforç per arribar a multiplicar els seus escrits.» Un procés que, segons el mateix J. N. Hillgarth, fou el que el conduí tant a impulsar la còpia dels seus llibres com a escriure un testament on els donava a aquells que sabia que en garantien la conservació i difusió: els monjos de la Cartoixa de Vauvert; un noble genovès (identificat com a Pèrcival Spinola) i el palau de Mallorca. Sobre aquests punts, a més, *vid.* GAYÀ, Jordi. «Que el llibre es multiplicàs», *Ramon Llull i els llibres*. Mallorca: CETEM, 2006.

just abans d'un comentari a *Sentències*, de Pere Llombard, on s'analitzaven els principis de la filosofia natural; *Disputatio eremitaie et Raimundi super aliquibus dubiis quaestionibus Sententiarum Magistri Petri Lombardi*, d'agost de 1298, on es fa ús de l'Art per donar solució a diverses qüestions derivades d'aquestes *Sentències*; *Arbor philosophiae amoris*,¹⁴ d'octubre de 1298; *Consolatio Venetorum et totius gentis desolatae*, de desembre de 1298; *Ars compendiosa*, de gener de 1299, que suposa una aplicació de la *Tabula generalis*; *De quadratura et triangulatura circuli*, de juny de 1299, dedicat als principis de la filosofia en relació amb els problemes de la geometria; *De arte electionis*, de juliol 1299, que versa sobre el govern de l'Església; *Liber de geometria nova et compendiosa*, de juliol de 1299, on s'ofereix un nou mètode de càlcul geomètric, i *Quaestiones Attrabatenses*, de juliol de l'any 1299, dedicades a donar solució a algunes de les qüestions que havia anat deixant de banda en les obres anteriors, i en les quals s'inclouen *Dictatum Raimundi*, *Dictati commentum* i *Tractatus compendiosus de articulis fidei catholicae*.

El conjunt dels escrits que compongué el Beat durant aquest període permet definir una línia o patró comuns: quatre obres dedicades a l'estudi de les matemàtiques –el gruix del quadrivi que compon els estudis de les arts lliberals– que en aquell moment ja s'impartien en la Facultat de Filosofia; diversos tractats dedicats a la contemplació de Déu, tema en el qual Ramon Llull considera haver introduït importants innovacions; l'estudi de *Sentències*, de Pere Llombard, que formaven part del nucli dels estudis de teologia; un tractat sobre els articles de la fe catòlica, on aquests són demostrats a l'estil lul·lià; un comentari –el primer que es conserva en termes històrics– dels 219 articles que havien estat condemnats l'any 1277 per Étienne Tempier¹⁵ i, a més, diversos títols que posen de manifest la correcció i l'ortodòxia del pensament de Llull. Es tracta d'escrits que, segons que sembla, haurien permès que les seves doctrines fossin ensenyades al Col·legi de La Sorbona, fundat aproximadament l'any 1257 per Robert de Sorbon i que en aquell moment s'havia

¹⁴ L'original d'*Arbor philosophiae amoris* fou escrit en llengua catalana, i després traduït, per indicació del mateix Ramon Llull, al llatí. Aquest fet podria ser indicatiu del fet que l'obra no tingué, almenys en un principi, un objectiu com la resta, les quals foren compostes en llatí. És tradicional considerar que *Arbor* fou compost en un moment en què Llull considerava que havia fracassat en intentar explicar les coses per via del coneixement, i tractava d'aconseguir els mateixos resultats per via de l'amor i la contemplació.

¹⁵ Sobre el significat i la importància de la condemna, *vid.* BORDOY, Antoni. «Ramón Llull y la condena parisina de 1277: nuevas aproximaciones al estudio de la *Declaratio Raimundi per modum dialogi edita*», *Cauriensia* [Cáceres], VIII (2013), p. 165-190. En aquest estudi es recullen les diferents interpretacions que, avui dia, es donen sobre la condemna parisina del 7 de març de 1277.

convertit en un dels més importants que giraven entorn de la Universitat de París,¹⁶ i d'escrits, també, que li valdrien l'aprovació de les seves doctrines per part d'un total de quaranta mestres i batxillers.

Així mateix, entre aquestes obres, dues assoleixen una rellevància especial. La primera és la *Declaratio Raymundi*, considerada durant molt temps com un exemple del caràcter antiaverroïsta de Ramon Llull, si bé el seu contingut és molt més genèric.¹⁷ Escrita en forma de diàleg, té com a actor un Sòcrates imaginari que defensa tots i cadascun dels 219 articles condemnats per Tempier, antic mestre de la Facultat de París que havia arribat a ocupar el càrrec de canceller i que l'any 1277 era bisbe de la ciutat. L'interlocutor imaginari ofereix un esquema fonamentat en una filosofia entesa com a ciència independent respecte de la teologia, que es construeix sobre el pensament dels autors clàssics i que, per coherència amb la raó, rebutja introduir els articles de la fe en el procés del coneixement. Fent ús dels principis de la *Tabula general*, Llull demostra article per article la inconsistència de les afirmacions condemnades i conclou que és necessari vincular la filosofia i la teologia segons la relació causa-efecte. La segona obra és *Arbor philosophiae amoris*, que té com a objectiu la recuperació del model agustinà de l'amor i amb el qual es pretén que els «grans senyors i mestres i els seus escolars» facin ús d'aquest principi per arribar a la veritat. En termes generals, aquest llibre s'identifica amb el fracàs de la reforma que havia intentat introduir Llull, fent ús de la via de l'amor on no ha convençut la del coneixement.

2.2 El quadrivi i la importància dels estudis de les arts lliberals

En l'esquema més ampli i genèric de la universitat medieval, els mestres d'arts han estat sempre considerats com els germans petits dels mestres de teologia,¹⁸ i són precisament aquests últims els que han passat a la història com

¹⁶ SCOYOC, Marthellen. *Op. cit.*, 327. El Col·legi de La Sorbona va acollir especialment els estudiants que no formaven part de cap dels ordes religiosos de l'època. També és el col·legi on se suposa que Ramon Llull ensenyà la seva Art durant les seves dues primeres estades a París.

¹⁷ Entorn de l'objectiu de *Declaratio Raimundi* i els motius que impulsaren Llull a compondre aquest diàleg, *vid.* BORDOY, Antoni. *Op. cit.*

¹⁸ LAFLEUR, Claude. *Quatre introductions à la philosophie au XIIIe siècle. Textes critiques et étude historique*. Montréal: Institut d'Études Médiévales; Paris: J. Vrin, 1988.

els que desenvoluparen la filosofia en aquesta època.¹⁹ Aquesta perspectiva no sempre reflecteix el que succeí aleshores, ja que parteix més de la rellevància històrica posterior que del valor coetani dels autors. La Universitat de París havia nascut com una agrupació esporàdica d'alumnes i, en conseqüència, de mestres, cap a l'any 1150. La transformació dels antics estudis generals en universitats tingué un gran impacte:²⁰ els *studia* havien anat substituint les institucions particulars de formació i, a diferència d'aquestes, acollien estudiants de múltiples procedències, estaven orientats a la formació superior i cada matèria era ensenyada per una pluralitat de mestres; tot i això, seguien estant vinculats a una gestió eclesiàstica. Les universitats, al contrari, s'anaren desvinculant progressivament de les estructures religioses²¹ i perseguiren amb més vehemència la defensa dels drets dels estudiants.

Les arts lliberals tenien aleshores un valor propedèutic respecte dels altres estudis de teologia, dret i medicina. Tot i que en un principi aquest fet pot fer pensar que els estudis d'arts es consideraven menys importants, ja que elimina el valor en si mateix del trivi i el quadrivi i el situa en un graó inferior de la resta, la realitat fou ben distinta. En primer lloc, com que eren uns estudis de caràcter propedèutic, també havien de ser obligatoris per a tots els batxillers i, en conseqüència, a les facultats d'arts es concentrava un nombre més alt d'alumnes i professors que en la resta, tot i que les altres eren més importants.²² En segon lloc, aquest mateix caràcter propedèutic conferia a les arts la primera formació i, d'aquesta manera, condicionava les aproximacions a altres

¹⁹ BATAILLON, Louis-Jean. «Les crises de l'Université de Paris d'après les sermons universitaires», ZIMMERMANN, ALBERT. *Die Auseinandersetzungen an der Pariser Universität im XIII Jahrhundert*. Berlin; Nova York: Miscellanea Medievalia, 1975, p. 445-453 sosté que Guillem de Luxi defineix els *theologi philosophantes* com aquells teòlegs que, en lloc d'examinar els llibres de filosofia natural per tal de dilucidar-ne la veritat, es dediquen a convertir en filosofia tot el que troben en els llibres sants. Així mateix, Guillem de Luxi identifica tres tipus de desviacions dins del camp de la teologia i la filosofia: els *theologi philosophantes*, els teòlegs que fan filosofia; els *philosophi theologizantes*, filòsofs que entren en temes de teologia, i *advocati*.

²⁰ SCOYOC, Marthellen. *Op. cit.*, 322 i s.

²¹ Vid. COWART, Billy. «The development of the Idea of University Autonomy», *History of Education Quarterly*, II, 4 (1962), p. 259-264. Segons aquest autor, les universitats varen néixer amb la intenció de protegir els drets dels alumnes i, en un primer moment, s'organitzaren en un sistema de república per tal de desvincular-se de l'estructura eclesiàstica. No obstant això, prest s'anaren transformant en sistemes de tipus monàrquic i apropant-se de nou a l'Església.

²² Sobre el funcionament de la Facultat d'Arts, el sistema d'expedició de títols i l'estructura administrativa que la sosté, vid. WEISHEIPL, James A. *Op. cit.* El mateix autor (p. 264-265) relativitza, no obstant això, la quantitat d'alumnes que podia arribar a tenir una universitat i, seguint els treballs de P. Glorieux, assenyalava que, l'any 1232, la Universitat de París tenia prop de 12 mestres regents en teologia i, l'any 1266, el seu nombre tan sols s'havia multiplicat per tres.

estudis dels titulats. En el primer cas, la importància es dona en termes quantitativus; en el segon, en termes qualitativus. Així, la conjunció dels dos factors provocà que en l'ensenyament de les arts hi hagués una voluntat de control i regulació considerable i que les qüestions que s'hi suscitaren assolissin una importància per sobre del que hauria estat esperable.

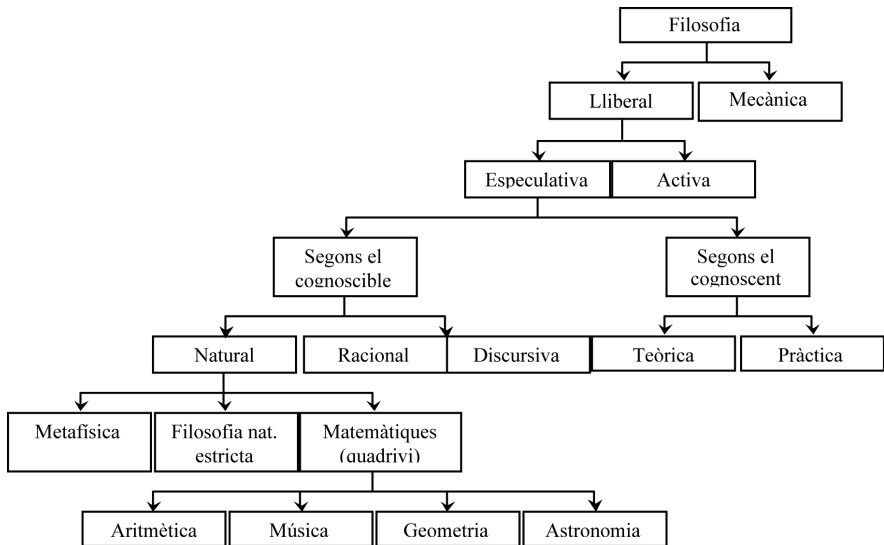
A través del trivi i el quadrivi, les set arts lliberals configuraven els elements i continguts que calia dominar per dur a terme un raonament correcte: el trivi contenia la gramàtica, la lògica i la retòrica, denominades «ciències de la raó»;²³ el quadrivi, les quatre matemàtiques, és a dir, aritmètica, geometria, astronomia i música, ciències que expressaven els coneixements bàsics del moment. Que fossin precisament els estudis d'Arts els que acabessin per convertir-se en el lloc de renaixement de la filosofia no és fruit d'una casualitat, ja que en el cas del trivi s'abordava la qüestió del mètode i del raonament, i temes tradicionals del filòsof, i en el quadrivi, l'abstracció, la primera de les etapes de la ciència: «En les entitats hi ha, en efecte, tres parts, ja que un és l'ens exclòs de la nostra acció, el principi del qual és la natura, i sobre tal ens versa la filosofia de la natura. Altre és, en canvi, l'ens que existeix a partir de la nostra acció, i aquest és doble en tant que en nosaltres existeix un doble principi, un la raó, l'altre la voluntat: la raó és el principi i la forma dels ens que s'expressa en el discurs, sobre el qual versa la filosofia discursiva o racional; la voluntat conciliada amb la raó és, certament, el principi d'operació dels ens, sobre el qual versa la filosofia activa o moral».²⁴

L'estudi de les entitats, és a dir, del que en termes aristotèlics conforma l'existència aquí i ara, queda aleshores contingut de manera parcial en cadascuna de les arts, i obre el camí cap a un examen del món en el seu conjunt que no podia procedir de la teologia, sinó d'una aproximació molt més pròpia a la natura. La forma que prendrà l'estructura d'aquest coneixement es crea al llarg del primer terç del segle XIII, abans fins i tot que la facultat d'arts comenci a rebre el títol de Facultat de Filosofia. L'estructura resultant d'aquests conei-

²³ L'expressió *philosophia rationalis* fa referència, en realitat, a la filosofia que tracta dels discursos i la forma d'estructurar els raonaments, no sols en l'àmbit estricte al qual s'aplica aquesta ciència.

²⁴ Anon. *Accessus philosophorum. VII. artium liberalium*, p. 37-44 (ed. Lafleur): «Sunt enim tres partes entis, quia quoddam ens est preter nostrum opus, cuius scilicet principium est natura, et de tali ente est naturalis philosophia. Quoddam autem est ens a nostro opera, et hoc est duplex secundum quod in nobis est duplex principium: unum ratio, relicum voluntas. Et est ratio principium et forma entis quod sermo dicitur, de quo est sermocinalis philosophia siue rationalis. Voluntas uero consiliata ratione est principium entis quod est operatio, de qua est actiua et siue moralis».

xements es podria resumir, a grans termes i salvant les diferències específiques de les propostes d'alguns autors, de la manera següent:²⁵

No resulta difícil en excés comprovar que els llibres que Ramon Llull escriu durant la seva segona estada a París aborden els aspectes fonamentals de les diferents branques dels estudis d'arts, excepte la música: del quadri ofereix nous principis; de la filosofia natural entesa en un sentit estricte en tracta a *Investigatio generalium mixtionum*; la metafísica apareix d'una manera transversal en quasi totes les obres, en especial a *Declaratio Raimundi*; els aspectes que afecten l'especulació seran tractats des de l'Art i, d'una manera més àmplia, als llibres dedicats a la contemplació. Fins i tot, elements que no conformen el nucli dels estudis d'arts però sí de la teologia, com és el cas de *Sentències*, de Pere Llombard, s'inclouen en la producció escrita d'aquesta època.

²⁵ Esquema de caràcter genèric extret de la comparació de tres de les quatre introduccions a la filosofia que formen part de l'edició de Claude Lafleur: l'anònim *Accessus philosophorum. VIII. artium liberalium*; la també anònima *Disciplina philosophica*, i *Divisio scientiarum*, d'Arnulf de Provença.

3. ENTORN DE LA FINALITAT DE LA PRODUCCIÓ FILOSÒFICA LUL·LIANA DEL PERÍODE 1297-1299

De la mateixa manera que s'esdevé amb molts autors de l'època, el pensament de Ramon Llull no es manté invariable del començament a la fi, sinó que experimenta un seguit de transformacions de tipus intern i extern.²⁶ No obstant això, aquests canvis no suposen una transformació de caràcter radical i, fins i tot en temes com l'Art —que es divideix tradicionalment en quatre etapes i dos cicles en la segona d'aquestes— els estudis moderns han posat de manifest que els períodes no es poden considerar com a compartiments estancs i que, en contrapartida, alguns elements que formen part de períodes posteriors estan presents en períodes anteriors i a la inversa —en el cas dels correlatius, per exemple.²⁷ En aquest sentit, el fet que les dues primeres estades a París es corresponguin amb dos models distints de l'Art —quaternari i ternari— no hauria de ser motiu suficient per suposar que l'any 1288 Ramon Llull no tingué coneixement ni de les qüestions que se suscitaven a la Universitat de París, ni de la forma i els problemes que afectaven tant les arts lliberals com la teologia. A aquest fet cal sumar-li, en termes històrics, que ja durant la seva primera estada a París s'havien esdevingut els fets que marcaren el desenvolupament del pensament parisenc medieval, com l'ensenyament de Tomàs d'Aquino o les condemnes a la filosofia de 1270 i 1277. Dins d'aquest marc general, la comprensió dels motius que portaren el Beat a compondre certes obres implica incloure dos elements més de tipus històric: els esdeveniments i el significat de la dècada de 1280 i els nous problemes que apareixen durant la dècada de 1290.

3.1 La dècada de 1280: començament o final d'un procés?²⁸

En un sentit ampli, els models que s'utilitzen per interpretar el significat històric de les dècades de 1280 i 1290 es fonamenten en una visió cronològica

²⁶ L'estudi, que ja es considera clàssic, de GAYÀ, Jordi. *La teoria lul·liana de los correlativos. Historia de su formación conceptual*. Palma: CETEM, 1979, posa de manifest que la teoria dels correlatius, un element associat en especial a la fase ternària de l'Art, és en realitat una doctrina transversal que afecta tot el pensament lul·lià.

²⁷ En aquesta línia, RUIZ SIMÓN, Josep Maria. «De la naturalesa com a mescla a l'art de mesclar (sobre la fonamentació cosmològica de les arts lul·lianes)», *Randa* [Barcelona], 19 (1986), p. 69-99, posa de manifest que els elements propis de l'Art ternària en realitat ja estan presents en l'etapa quaternària. RUBIO, Josep Enric. *Op. cit.* demostra, a més, que l'Art quaternària depèn de *Llibre de contemplació en Déu*.

²⁸ Els elements relatius als punts 3.1 i 3.2 s'han desenvolupat amb més precisió a BORDOY, Antoni. *Op. cit.* Per tal d'evitar duplicitats de treballs i reduir el nombre de notes en el present treball, ens remetem a l'argumentació desenvolupada en l'estudi esmentat.

dels esdeveniments, que té l'origen en una sèrie de successos relacionats amb la Universitat de París i el seu entorn i que cristal·litza amb l'edicte condemnatori de 1277. Des de la prohibició feta per Pierre Corbeil, arquebisbe de Sens, l'any 1210, que afectava la impossibilitat d'ensenyar i llegir públicament els llibres de filosofia natural d'Aristòtil, fins que, l'any 1277, Étienne Tempier, bisbe de París, prengué la decisió final de catalogar i prohibir la defensa de 219 articles contraris, suposadament, a la fe cristiana, la Universitat de París havia passat per nombroses èpoques i problemes: la reiteració l'any 1215 de la prohibició de Pierre Corbeil per part de Robert de Courçon, legat pontifici encarregat de reorganitzar el curs escolar; les recomanacions, l'any 1288, del papa Gregori IX als mestres d'arts per tal que aquests s'atinguessin a les lectures cristianes i l'advertència del perill que suposaven els *theologi philosophantes* (teòlegs que feien filosofia); els conflictes i les vagues universitàries de 1229 a 1231; la publicació de la butlla papal *Pares scientiarum*; la negativa de Roger Bacon, entre 1241 i 1247, d'obeir les prohibicions; la inscripció definitiva, l'any 1252, de *De anima*, d'Aristòtil, com a lectura obligatòria a la nació anglesa per assolir la *determinatio*; la inscripció de la resta de tractats de l'Estagirita l'any 1255; la condemna de 13 articles contraris a la fe que es feu el 10 de març de 1270, i, finalment, la condemna de 219 articles que es feu l'any 1277.

Aquest model interpretatiu té com a base una idea que, si bé no es mostra de manera explícita, condiona en gran mesura la lectura dels fets que tingueren lloc durant la dècada de 1280. Si s'observa la línia cronològica, s'infereix l'existència d'un conflicte que es remunta a començaments del segle XIII i que es vincula a la necessitat d'estructurar la Universitat de París. Un conflicte que nasqué i que, igual que una bolla de neu, es va anar intensificant a mesura que passava el temps: de les simples limitacions de 1210 es va passar a les advertències papals i a les prohibicions, i es van produir les vehements reaccions dels mestres d'arts que, arribant fins i tot a les vagues, provocaren la condemna de 1270, un edicte que pretenia tancar un cicle. No obstant això, la manca d'efecte del conflicte i la seva intensificació són els motius que van portar a una reacció molt més forta, que l'any 1277 es concretà en una nova condemna. En aquest sentit, un esdeveniment que té lloc al començament de la dècada de 1280 assoleix una rellevància especial: el cardenal diaconal del moment, Giacomo Gaetani Stefaneschi, pren la decisió d'expulsar de forma definitiva els mestres de teologia del capítol catedralici. Fins a aquell moment, els mestres de teologia havien pogut formar part del capítol, el lloc on es prenen les decisions respecte de la doctrina cristiana; amb l'expulsió, emperò,

deixaven de formar-ne part i, en el millor dels casos, podien ser consultats, però de cap manera decidir o influir sobre els temes que afectaven la fe.

La prolongació de tots aquests esdeveniments ens portaria a esperar que, quan Ramon Llull dugué a terme la seva primera estada a París, n'hagués pres consciència i hagués actuat en conseqüència, com era habitual en ell. Tot i això, la reacció que ens consta de les accions del Beat en aquest període no té res a veure amb les discussions i els problemes que s'han descrit. Els llibres que compon en aquesta època estan dedicats a diverses temàtiques, cap de les quals té relació amb les obres que escriu durant la segona estada: l'explicació de l'Art i la demostració del seu funcionament i validesa; diversos tractats sobre aspectes puntuals de la fe cristiana, com els Salms, o fins i tot tres cartes dirigides a diferents llocs, entre els quals hi ha la Universitat de París i el rei de França. En el cas de les lletres escrites a la Universitat, a més, el tema central no té res a veure amb els cursos escolars o els fonaments dels estudis –cosa que sí que passarà posteriorment–, sinó amb la seva intenció d'aconseguir suport per al seu projecte missioner, en especial per a la fundació de monestirs.

En aquest sentit, la percepció que té Llull en arribar i sortir de París durant la primera estada no es correspon amb la d'una intensa problemàtica derivada de les qüestions suscitades durant la dècada de 1270. A. de Libera constatarà, de fet, un element que resulta molt interessant per entendre la reacció de Llull: durant la dècada de 1280, i al contrari del que es podria esperar, no es constata que cap autor hagués defensat els articles inclosos en la condemna de 1277, o almenys que ho hagués fet d'una forma tan intensa que hagués permès deixar-ne constància.²⁹ Encara més, fins i tot els qui, com P. Mandonnet o R. Hissete, han defensat que la condemna de l'any 1277 era una clara referència a les versions més radicals de l'aristotelisme, l'averroisme llatí, reconeixen que en molts casos resulta impossible identificar la referència textual de les afirmacions i que moltes altres no són ni tan sols susceptibles de ser considerades contràries a la fe cristiana. D'aquesta manera, una nova idea ha marcat les línies d'interpretació actuals: l'edicte de 1277 no suposa el començament, sinó el final d'una etapa; no fou més que una condemna simbòlica que tenia com a finalitat donar per tancat un tema. Aquest fet permetria explicar dos elements

²⁹ LIBERA, Alain de. *Op. cit.* preveu la possibilitat que, en certes comunitats establertes vora del riu Rin, hauria pogut persistir la defensa d'algunes de les tesis incloses en la condemna parisenca del 7 de març de 1277, si bé no hi ha una base documental prou important per defensar aquesta tesi. També és indicatiu de les tesis d'aquest autor el fet que aquesta condemna no provoqués un efecte en cadena i que l'aristotelisme s'estengués a universitats com les d'Oxford o Cambridge que, atès el seu origen, eren menys controlades pels poders eclesiàstics.

que afecten la producció de Llull durant la seva primera estada a París: d'un costat, la manca d'obres que abordin la qüestió i que no apareixen durant la primera estada a París però sí durant la segona; de l'altre, i encara més evident, que ni en el cas de Llull ni en el de cap altre autor, l'edicte de 1277 no hagués suscitat cap mena d'interès, ni a favor o ni en contra. Així doncs, en arribar per primera vegada a París, el Beat s'hauria trobat un clima de calma relativa, si bé, com és de suposar, la Universitat tenia problemes interns.

3.2 La dècada de 1290: nous problemes per a la universitat parisenca

El fet que l'expulsió dels mestres de teologia del capítol catedralici no tingués repercussions importants durant la dècada de 1280 es degué, principalment, a la manca d'una conjunció de factors. La separació dels dos àmbits tenia l'origen en motivacions de tipus polític i en les relacions institucionals, ja que les llibertats per formar part de la Facultat de Teologia eren molt superiors als requeriments que es demanaven per poder entrar al capítol catedralici i, en conseqüència, l'acció possible de l'Església sobre uns i altres no era equiparable, si bé tant mestres com clergues podien afectar de manera igual la fe. El fet que poguessin ser consultats permetia, a més, mantenir encara vigents les relacions entre les dues institucions, però a la vegada deixava clara la primacia de l'Església en els assumptes que afectaven la fe.

A finals de la dècada de 1280, emperò, la situació comença a canviar i sorgeixen nous elements que donaran més rellevància a la situació, tot i que la suma de tots ells no cristal·litzarà fins ben entrada la dècada de 1290. Fonamentant-se en les tesis de J. Le Goff, W. J. Courtenay analitzà tots aquests elements i arribà a la conclusió que es tractava de principis que trobaven les arrels en la dècada de 1280, però que no es materialitzaren fins que no van coincidir tots a la vegada. Dos, en especial, assoliren una importància especial: la separació definitiva entre Església i Universitat, i la igualtat que, dins la mateixa Universitat, s'havia anat produint entre les dues facultats en disputa, la de Filosofia i la de Teologia.

Les facultats de Filosofia i Teologia havien mantingut una clara línia de disputa des de començaments del segle XIII. No obstant això, en paraules de C. Lafleur que ja hem citat,³⁰ els mestres d'arts encara eren considerats els germans petits, és a dir, que els mestres de teologia mantenien sempre sobre

³⁰ *Vid.* nota 18 d'aquest mateix estudi.

ells una ascendència que els permetia aplicar un cert control. És cert que, com ja havia anticipat l'any 1228 el papa Gregori IX, una facció dels teòlegs, etiquetats com a *theologi philosophantes*,³¹ s'havia aproximat perillosament a la filosofia i n'estava integrant algunes de les reflexions. Un cas evident, més tardà, d'aquests és Tomàs d'Aquino, autor en qui s'integren les dues línies, la filosòfica i la teològica, tot i que sempre s'hi manté la primacia de la segona sobre la primera. La unió entre la Facultat de Teologia i el capítol catedralici permetia reforçar aquesta ascendència: Étienne Tempier havia estat mestre de la Universitat de París, després bisbe, i tant l'acció de l'any 1270 com la de l'any 1277 eren clars exemples de censura a la Facultat d'Arts, a la qual acusa reiteradament de sobrepassar els seus límits i entrar en qüestions que no li pertocquen. En fer-se efectiva l'escissió entre capítol i universitat del cardenal Gaetani, la Facultat de Teologia començà la pèrdua progressiva de part de la seva ascendència sobre la filosofia, tot i que això en un primer moment no resultà gaire problemàtic, ja que més de vuit dècades en un mateix sentit a més del pensament propi de l'època n'evitaren la defallida.

La Universitat de París començà, emperò, un procés de transformació que portà canvis molt més importants. Cal recordar, en aquest sentit, que la Facultat d'Arts ja s'havia convertit en una autèntica facultat de filosofia, per la qual cosa la seva orientació i estructura havien experimentat canvis sensibles. El nou règim econòmic aplicat a la Universitat i als seus mestres incrementà progressivament la força de la Facultat de Filosofia, i la igualà a la de Teologia, i d'aquesta manera, provocà el detriment de l'ascendent de la segona sobre la primera. L'any 1281, els franciscans reberen una sèrie de prerrogatives econòmiques que els permetien evitar el pagament d'imposts, atès que se'ls considerava com una classe superior dins la Universitat. Conseqüentment, en la dècada de 1280, però sobretot durant la de 1290, la resta d'ordes religiosos i els mestres laics o que no formaven part de cap orde començaren a sol·licitar l'equanimitat de tractament impositiu, per la qual cosa l'exempció s'anà ampliant fins a afectar tot el conjunt. El fet que la Universitat de París se separés del capítol catedralici intensificà encara més els canvis i provocà la transformació del règim econòmic, en què aquesta institució cada vegada depenia menys de l'Església i se sustentava més en el finançament d'origen civil.

La transformació general s'anà completant de manera progressiva i la Facultat de Teologia anà perdent l'ascendència sobre la de Filosofia, no sols en

³¹ *Vid.* nota 19 d'aquest mateix estudi.

l'àmbit intel·lectual, sinó també en l'econòmic i legislatiu. És més, la Facultat de Filosofia era superior pel que feia a nombre, i el seu poder dins del conjunt anava creixent de manera contínua. Com a conseqüència d'això, cap a finals de la dècada de 1290, les dues universitats es trobaven en una situació de plena igualtat, fins al punt que els seus dos regents, rector i canceller respectivament, tenien exactament la mateixa capacitat de decisió. Aleshores, un cop desaparegut l'ascendent de la Facultat de Teologia sobre la de Filosofia, i davant la impossibilitat de dominar aquesta darrera en l'àmbit econòmic, la pretensió d'autonomia de l'antiga Facultat d'Arts ja era una realitat i no sols el desideràtum que havia estat durant els tres primers quarts del segle XIII. Aquesta realitat obrí nous perills, i un sagaç Ramon Llull, tan preocupat per la unitat intel·lectual d'Europa, havia de fer-se'n ressò.

3.3 *Un canvi necessari*

La condemna parisenca del 7 de març de 1277 havia tancat un cicle històric molt convuls. Boeci de Dàcia (s. XIII) i Siger de Brabantia (1240 - abans de 1285) havien estat considerats com els màxims representants de la demanda d'autonomia dels mestres de filosofia, una vegada la seva facultat ja s'havia instaurat amb aquest nom. No obstant això, la versió més vehement i radical de l'aristotelisme, relacionada amb aquesta autonomia, havia anat desapareixent amb el pas del temps i la condemna de 1277 constatava, de fet, que ja no suposava un perill real. En aquesta línia, la idea d'una filosofia que és capaç de dur a terme una reflexió autònoma —el que Étienne Tempier havia titllat de «doble veritat»—³² ja podia ser considerada com quelcom superat. Tot i això, els esdeveniments que cristal·litzaren durant la dècada de 1290 plantejaren a Ramon Llull un panorama gens optimista: si abans no havia tingut lloc la separació definitiva entre la filosofia i la teologia era perquè les condicions no ho permetien, però la nova correlació de forces obria un nou escenari, en què, si la demanda tornava a ressorgir, res garantia que no s'aconseguís.

Així doncs, que es produís una separació definitiva era, des de la perspectiva lul·liana, tan sols una qüestió de temps i una amenaça real, no pel fet que els decrets no haguessin funcionat o perquè la Universitat no hagués aconseguit

³² PICHÉ, David. *Op. cit.*, basant-se en les tesis de LIBERA, Alain de. *Op. cit.*, arriba a la conclusió que la teoria de la doble veritat no està, en si mateixa, inclosa entre els articles condemnats a París el 7 de març de 1277. Tot i això, sí que se'n fa esment en l'epístola condemnatòria d'Étienne Tempier, on es parla de la «veritat dels filòsofs pagans» enfront de la de les «Sagrades Escripures», «com si» existissin dues veritats contraposades i cadascuna fos independent de l'altra.

frenar aquella primera onada de canvi, sinó perquè l'arrel dels problemes no havia desaparegut. Tot i que els impulsors de la ruptura ja havien desaparegut, els elements que la feien possible continuaven vigents, i a més les condicions socials els permetien. Calia, així, acabar amb el problema des dels seus fonaments, arrabassant de la terra les seves arrels, és a dir, aconseguir que, una vegada per totes, la filosofia antiga, pagana de base, deixés de tenir un pes significatiu en la ciència del moment. En efecte, el mètode escolàstic prenia com a punt de partida que qualsevol doctrina resultava bona si es podia utilitzar per defensar la fe cristiana, fet pel qual havien rescatat els autors antics i els havien erigit en fonament del pensament de l'època i, com havia dit el mateix Tempier en l'epístola que precedia l'edict de 1277, s'havien unit de tal forma que eren indissociables. Amb això, el nucli d'una filosofia completament aïllada de la teologia era el bessó de la mateixa reflexió teològica, que havia permès una naturalització del pensament que incloïa tant el coneixement com Déu. Aquesta reflexió teològica estava integrada en els pilars de la ciència del moment.

La *Declaratio Raimundi*, un comentari als 219 articles condemnats l'any 1277, és una de les obres d'aquest període que permet veure més bé la preocupació de Ramon Llull per aquests fets. Un Sòcrates imaginari s'erigeix com el representant del conjunt de la filosofia antiga, i amb ell dialoga un Ramon que es converteix en l'actor principal de la disputa, defensant sempre una idea: els articles que conté la condemna es presenten sota la forma de raonaments lògicament vàlids i empen els sil·logismes per a arribar a la veritat. Tot i això, els 219 articles són falsos, atès que els seus raonaments es desenvolupen a partir de premisses formades sobre la cosmovisió antiga, una cosmovisió que no considera la transcendència de la causa primera respecte del món ni els continguts propis que el cristianisme li atribueix. Són, doncs, una sèrie d'articles que representen a la perfecció aquella naturalització del coneixement a la qual aspirava, sempre segons Llull, la desviada filosofia de l'època. El primer article ja ho deixa clar: «Déu no és trinitat i unitat, ja que la trinitat no és compatible amb la simplicitat absoluta. En efecte, on hi ha pluralitat real, hi ha addició i composició. Exemple d'un munt de pedres».³³

Sòcrates justifica aquesta afirmació adduint el fet que la simplicitat i la pluralitat són termes lògicament oposats i, atesos els principis d'identitat i de terç exclòs, és impossible que Déu sigui a la vegada un i compost. La resposta

³³ LLULL, Ramon. *Declaratio Raimundi*, ROL xvii, p. 261, 2-4: «Quod Deus non est trinus et unus, quoniam trinitas non stat cum summa simplicitate. Vbi enim est pluralitas realis, ibi est additio et compositio. Exemplum de acruo lapidum».

que Llull ofereix a l'article en qüestió és igualment il·lustrativa: «En qualsevol pluralitat que procedeixi de la forma i de la matèria, és necessari que hi hagi composició i addició. En canvi, si la pluralitat es dona en una essència exempta de matèria, no se'n segueix que en aquella essència hi hagi composició. Tal com succeeix en l'essència de Déu, que és una forma simple que anomenem "Pare", que, de tota la seva simplicitat i essència, produeix i engendra el Déu Fill, i de tot si mateix i no d'un altre. [...] Però tu, Sòcrates, falsament imagines atès que consideres la pluralitat de les persones divines en funció de la pluralitat que es dona en l'efecte de Déu per causa de la forma i la matèria».³⁴

L'error es troba, en aquest sentit, no en l'estructura o la metodologia en si mateixa del raonament científic, sinó en el seu punt de partida, en les premisses o axiomes: prendre com a fonament les doctrines antigues suposa acceptar un model de pensament que no incorpora la transcendència divina i els atributs de Déu, i, en conseqüència, conté en si mateix un error axiomàtic. No debades Llull farà sistemàticament ús del raonament de reducció a l'absurd: acceptar els fonaments del pensament antic condueix a errors greus que arriben fins al punt de contradir l'experiència fins i tot sensorial, com succeeix quan hom imagina que els habitants dels antípodes, els que es troben a la part contrària de la Terra, cauen.³⁵ Per tal d'evitar arribar a conclusions errònies d'acord amb raonaments sil·logísticament correctes però a partir d'axiomes o principis equivocats, segons Llull, cal modificar els principis mateixos sobre els quals s'assenta el coneixement, és a dir, actualitzar els elements de partida de totes les ciències.

4. UNA PROPOSTA DE REFORMA DELS CURRICULA DE LES ARTS LLIBERALS

La solució a les qüestions de l'època requereix, segons Llull, la modificació necessària de l'estructura bàsica dels estudis d'arts lliberals, no en un sentit formal, sinó axiomàtic i de principis. No es tracta, en efecte, de canviar els

³⁴ *Ibidem*, p. 262, 10-23: «In omni pluralitate, quae est de forma et materia, oportet esse compositionem et additionem. Sed si pluralitas sit in essentia sine materia, non sequitur, quod in illa essentia sit compositio; sicut in essentia Dei, quae est una simplex forma, quae Patrem appellamus, qui de tota sua simplicitate et essentia et de toto se ipso producit et generat Deum Filium et de se ipso et non de alio. [...] Sed tu, Socrates, falsam habes imaginationem, in quantum pluralitatem divinarum personarum consideras secundum pluralitatem, quae est per formam et materiam in effectu Dei».

³⁵ *Vid. i. e.* LLULL, Ramon. *Declaratio Raimundi*, ROL xvii, *de tertia positio*, p. 259, 80 – p. 261, 141; i cap. 7, p. 272, 4 – p. 273, 44.

sistemes d'estudis ni d'eliminar la filosofia, sinó de refer-ne el contingut per tal d'adaptar-lo als nous temps, fet que equival a eliminar la dependència d'aquests respecte de la filosofia antiga.³⁶ Obres com ara *Tractatus novus de astronomia, Declaratio Raimundi, Investigatio mixtionum* o *De quadratura et triangulatura circuli* tenen com a finalitat demostrar al lector –principalment mestres de les facultats d'Arts i Teologia– que, adoptant els principis de la seva Art, que coincideixen amb els de la doctrina cristiana –tot i que el Beat s'esforça presentar-los com a comuns a les tres religions–, s'arriba a conclusions correctes i coherents amb el que se sap i percep, mentre que fent ús de la filosofia antiga no arribem sinó a raonaments correctes però absurds i falsos.

El punt de partida lul·lià, en aquest sentit, és la voluntat de substitució dels fonaments associats a les ciències de les arts lliberals, canviant els elements que aquests prenen de la ciència antiga per elements d'arrel estrictament cristiana. L'argumentari de Ramon Llull es fonamenta, en aquest punt, en les relacions entre causa i efecte i en la seva aplicabilitat a la recerca de la veritat científica: «Els antics filòsofs, en canvi, no tingueren cap coneixement de cap dels altres principis i, per tant, alguns d'ells ignoraren les conseqüències de tals principis:³⁷ qui ignora la finalitat no pot tenir un clar coneixement d'aquelles coses que existeixen per causa d'aquesta finalitat.³⁸ Per aquest motiu, alguns dels nous filòsofs, que són seguidors dels antics, són causa de la dissensió entre tu i jo, Sòcrates».³⁹

El raonament de Llull parteix d'una concepció clàssica del coneixement de tipus aristotèlic, segons la qual la ciència s'obté en el moment en el qual es coneixen les quatre causes i, entre aquestes, la final n'és la més important, ja que s'hi resumeixen la resta. Acceptant aquesta imatge del coneixement, la

³⁶ La qüestió de les autoritats ha estat desenvolupada in extenso en el cas de Llull per BONNER, Anthony. «Ramon Llull i el rebuig de la tradició clàssica i patristica», BOSCH, Maria del Carme. *Homenatge a Miquel Dolç*. Mallorca: Estudis Clàssics, 1996, p. 373-385.

³⁷ Els «principis» als quals Llull fa referència són, en aquest cas, les dignitats o raons divines, que varien en funció de l'etapa de l'Art però que, segons ell mateix, haurien de ser comunes a tota religió.

³⁸ Ar. *Met.* I, 3 havia fixat el nombre de causes que permeten el coneixement en quatre: material, formal, eficient i final, l'última de les quals es considerava com la més important atès que totes s'hi resumien. Aquesta idea es convertí en un lloc comú en el món medieval, de tal manera que per obtenir el coneixement calia donar raó de les quatre causes.

³⁹ LLULL, Ramon. *Declaratio Raimundi*, ROL xvii, *prol.*, p. 256, 70-76: «Sed antiqui philosophi de illis principiis nullam cognitionem habuerunt. Et idcirco aliqui eorum consequentiam illorum principiorum ignorauerunt, quoniam qui finem ignorant, claram cognitionem de illis, quae sunt propter ipsum finem, habere non potest. Et ideo aliqui noui philosophi, qui sunt sequaces antiquorum philosophorum, sunt causa dissensionis, quae est inter me et te, o Socrates».

filosofia antiga s'equivocaria pel fet que, atesa la seva situació temporal, no tingué mai coneixement de l'autèntica finalitat de l'univers, de tal forma que els seus principis es basen únicament en aquest món i no prenen en consideració el fonament superior diví. Ja al *Tractatus novus de astronomia* Llull aplica aquesta idea en una de les ciències del quadriví, i demostra que és impossible que algú pugui conèixer correctament les lleis del cel sense abans entendre'n la finalitat: «Els astrònoms s'equivocaren perquè no donaren raons necessàries del que, en aquesta ciència astronòmica, han obtingut mitjançant l'experiència. Com el metge, que per experiència sap que el ruibarbre purga el còlera i no dóna la raó per la qual purga el còlera, ja que el còlera i el ruibarbre són d'una i la mateixa complexió, significada per B. I, atès que les experiències antigues no es donen sempre, perquè desapareixen, els nous astrònoms no disposen en els seus judicis de principis generals als quals recórrer, ja que és una ciència positiva. No obstant això, si els antics astrònoms haguessin posat i donat a l'astronomia una forma demostrativa, aleshores els nous astrònoms, quan s'equivoquen en els seus judicis, tindrien quelcom a què recórrer per tal conèixer la raó per la qual s'equivoquen quan jutgen sobre la fortuna i els infortunis d'aquells qui demanen».⁴⁰

Les «raons necessàries»⁴¹ aplicables a l'astronomia depenen dels principis del món, els quals han estat, a la vegada, creats com un reflex de les «dignitats divines». Aquesta idea que no és ni pròpia ni exclusiva de *Tractatus novus de astronomia* ni de *Declaratio Raimundi*, sinó que es repeteix de manera sistemàtica en la resta d'obres escrites durant la segona estada a París de Ramon Llull.

⁴⁰ LLULL, Ramon. *Tractatus novus de astronomia* ROL XVII, IV.1 *De reprehensionibus contra aliquos astronomos*, p. 198, 15 – p. 199, 28: «Astronomi errauerunt, in quantum necessarias rationes non dederunt in hiis, quae per experientiam habuerunt in hac scientia astronomie, sicut medicus, qui per experientiam habet, quod reubarbarum choleram purgat et non dat rationem, quare choleram purgat, cum ita sic, quod cholera et reubarbarum sint de una et eadem complexione, significata per .B. Et quia antiquae experientiae non sunt in omni tempore, cum deficiunt, noui astronomi in suis iudiciis non habent principia generalia, ad quae possunt recursum habere, quia est scientia positua; sed si astronomi antiqui posuissent et tradidissent astronomiam probabiliter, tunc noui astronomi, cum in suis iudiciis deficerent, haberent ad quid recurrere possent, per quid cognoscere ualerent causam, propter in suis iudiciis deficiunt, quae faciunt de fortunis aut infortunis quaesitis».

⁴¹ Sobre el concepte de «raons necessàries», *vid.* GARCÍA, Jorge. «La doctrina luliana de las razones necesarias en el contexto de algunas de sus doctrinas epistemológicas y sociológicas», *EL* [Palma], 19 (1975), p. 25-40, i RUBIO, Josep Enric. «Les raons necessàries segons l'*Art demostrativa*», *EL* [Palma], 33 (1993-4), p. 3-14. Un dels elements que resulten més interessants per al tema d'aquest estudi és la distinció que en el món medieval té lloc entre els dos tipus d'ésser, el necessari i el contingent. Sobre aquest últim tipus d'ésser i com Llull n'aplica el concepte, *vid.* ANTÓN, Enrique de. «Plenitud metafísica de la filosofia lul-liana», *EL* [Palma], 7 (1963), p. 131-151.

En efecte, a *Investigatio generalium mixtionum*, per exemple, Llull es planteja la impossibilitat d'entendre l'acció dels elements i les seves possibles combinacions i mescles si no es fa referència a la manera com les seves essències foren creades.⁴² La relació entre les dignitats divines i els principis de l'univers, que el Beat postula com a punt fonamental en la comprensió del món, són el que explica l'existència dels elements i, en conseqüència, han de ser tingudes en consideració en el procés de coneixement. La mateixa pauta segueix *Liber de geometria nova et compendiosa*,⁴³ i també *De quadratura et triangulatura circuli*, en els quals Llull posa de manifest que el desconeixement dels principis del cristianisme ha estat la raó per la qual els antics no han estat capaços de resoldre els problemes crònics de la ciència d'Euclides.

La necessitat de modificar els fonaments de les ciències associades a les arts lliberals manté, així mateix, un vincle estret amb un altre dels principis constitutius que Llull aplica a la nova ciència: prendre la llei de la causalitat com el punt de partida bàsic a l'hora d'explicar el món.⁴⁴ Partint d'una concepció que en gran mesura recorda l'estructura de *Liber de causis*, considera que la idea de Déu és universal i primera, una idea amb la qual els filòsofs més grans han estat d'acord i que, en si mateixa, inclou diversos principis:⁴⁵ la seva existència, el fet que sigui Causa Primera, que el món és la seva creació, que és substancialment un i que és el principi i la fi de tot. D'aquestes idees, Llull considera que se'n poden extreure les dignitats o raons divines, i així, configurar l'únic punt que, segons ell, no poden contradir els filòsofs antics. De les dignitats sorgeixen, seguint el model de la creació per llei de la transcendència, els principis del món, que són en realitat els que permeten l'organització de la Creació tal com l'ésser humà la coneix. Amb això, tot coneixement que vulgui ser ciència ha de tenir en compte aquest principi de causalitat, quelcom que reflecteix amb la discussió amb els filòsofs antics: «Ramon respongué que aquestes paraules significaven el mode ordenat de disputar sobre aquesta matèria, és a dir, recórrer a l'ordre que existeix entre la causa i l'efecte de tal manera que no hi hagi contrarietat i que la Causa primera i el seu efecte siguin, segons l'opinió i la conclusió, vertaderes, i que l'efecte sigui per causa de la causa i no a la inversa. I és imprescindible que això sigui així, per tal que la causa

⁴² LLULL, Ramon. *Investigatio generalium mixtionum* ROL xvii, p. 415, 4 – p. 416, 28.

⁴³ A tal efecte, *vid.* BORDOY, Antoni. «Ramon Llull i les fonts antigues: el cas de la quadratura del cercle», *Lluc* [Palma], 867 (2009), p. 24-27.

⁴⁴ *Cfr.* BORDOY, Antoni. *La filosofia de Ramon Llull*. Mallorca: Lleonard Muntaner, 2011, p. 103-139.

⁴⁵ LLULL, Ramon. *Declaratio Raimundi* ROL xvii, *de secunda positione*, p. 258, 20 – p. 259, 78.

sigui la finalitat de l'efecte, com si algú volgués preguntar si tal vegada l'home hauria d'estimar més Déu que a si mateix, i se li respongués que, formalment, l'home existeix per causa de la seva ànima i el seu cos, i Déu existeix per la seva eternitat i infinitud; i, per aquest motiu, Déu és més estimable que l'home, el qual existeix en el temps i en la quantitat».⁴⁶

El principi que articula aquesta idea, i que es reflecteix en la pròpia Art, és que res no pot existir en l'efecte sense que abans existeixi en la causa, quelcom que, per analogia, suposa afirmar que en Déu es troba en el grau més elevat possible tot el que conforma el món. Un esquema que a grans trets recorda l'argument ontològic d'Anselm de Canterbury, tot i que amb la diferència que en el cas de Llull no sols s'arriba a l'existència de Déu, sinó també a dotar-lo d'un contingut que queda reflectit en les dignitats o atributs d'aquest.

Cal tenir en compte, dins d'aquest marc general, l'aplicació del principi de transcendència. Llull parteix de la divisió insalvable entre dues realitats:⁴⁷ la que resulta de l'acció intrínseca, *ad intra*, de Déu, i la que resulta de l'acció extrínseca, *ad extra*, d'aquest mateix. En el primer cas, l'acció dona lloc a la Trinitat divina, en el segon, a tot el que és creat, a la Creació. Les dues realitats es diferencien per l'objecte sobre el qual es produeixen en la generació: en el primer cas, la generació resultat és perfecte, creada a partir de tot l'ésser i tota l'essència de Déu, de tal forma que les tres persones conformen una mateixa realitat; en canvi, en el segon cas la generació es produeix sobre el no-res, de tal manera que el resultat incorpora les imperfeccions i hi apareixen els principis del món, que substitueixen les dignitats. El problema, en el cas del coneixement, sorgeix del fet que aquesta línia és del tot insalvable, ja que l'enteniment, que és l'agent en l'home del coneixement, existeix i es troba en el món, ha estat creat a partir del no-res, i per aquest motiu es troba limitat a l'hora d'entendre el sentit absolut de la divinitat.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 259, 57-69: «Respondit Raimundus, quo dista verba significabant modum ordinatum disputandi super hanc materiam: Ita videlicet, quod nos ad concordantiam et ordinem, qui est inter causam et effectum, recurramus taliter, quod inter primam causam et effectum suum secundum veram opinionem et conclusionem non sit contrarietas, et quod effectus sit propter causam et non e converso. Et oportet, quod hoc ita sic, ut causa sit finis sui effectus, veluti si quaereretur, utrum homo plus Deum debeat diligere quam semetipsum. Et responderetur, quod homo formaliter est per suam animam et per suum corpus, et Deus est per suam aeternitatem et infinitatem. Et ideo magis est amabilis formaliter quam homo, qui est in tempore et qui habet quantitatem».

⁴⁷ *Cfr.* LOHR, Charles. «Arbor scientiae: The tree of the elements», DOMÍNGUEZ, Fernando; VILLALBA, Pere; WALTER, Peter. *Akten des Internationalen Kongresses aus Anlass des 40-jährigen Jubiläums des Raimundus-Lullus-Instituts der Universität Freiburg*. Turnhout: Brepols, 2002, p. 79-84.

Per tal de donar una solució a les qüestions derivades de les limitacions de l'enteniment en el procés cognoscitiu i poder definir-ne una estructura completa, Ramon Llull introdueix una nova teoria, que ell anomena de «punts transcendents» i que, com indica, procedeix de l'octava regla d'*Ars inventiva*: tot i que el coneixement parteix d'un nivell inferior, relacionat amb els sentits i vinculat a la matèria, és capaç d'anar ascendint de manera progressiva fins a preveure –que no comprendre– la Causa Primera.⁴⁸ Aquesta teoria inclou dos mètodes de transcendència possible: a) la percepció de la insuficiència del coneixement basant-se exclusivament en la natura, en què la raó observa que cal que hi hagi un principi superior a aquesta i s'hi dirigeix, i b) la gràcia divina, que es pot produir quan les capacitats humanes arriben al límit definitiu de l'ascens i, com un do, els és concedida la possibilitat de veure que existeix quelcom superior. En menor mesura, el rapte i les visions, dos elements que tenen una relació més directa amb l'àmbit de la mística lul·liana, serveixen també per poder contemplar aquests punts transcendents i són considerats com a efectes del segon dels mètodes.

4. CONCLUSIONS

Durant la seva segona estada a París (1297-1299), Ramon Llull compongué un seguit d'obres de diferents temàtiques orientades a incidir en el contingut curricular dels estudis d'arts lliberals de la Universitat de París. Aquestes obres presenten un patró comú: la insuficiència de la ciència antiga i la necessitat de reformar la ciència de l'època. De manera diferent al que succeeix amb el pensament cristià, la filosofia antiga no inclou la idea de Déu i, en conseqüència, s'equivoca quan estableix uns principis del coneixement vinculats en excés a la natura. Si l'escolàstica considerava que n'hi havia prou d'adaptar el pensament antic i incorporar-lo al nou, Llull demostra que això no és possible: àmbits com l'astronomia, la geometria, la física o la mateixa filosofia li serveixen per provar que, substituint els fonaments antics per uns de nous, el resultat que s'obté en la ciència és molt més correcte. Aquesta idea, en realitat, no era nova, ja que, de fet, és un dels components quasi constitutius del pensament lul·lià, però es desenvolupà amb força en aquest precís moment a causa de les condicions històriques en què es trobà i la situació delicada que en resultava: la Facultat de Teologia ja no es trobava en disposició de contro-

⁴⁸ LLULL, Ramon. *Declaratio Raimundi ROL xvii, de tertia positione*, p. 259, 80 – p. 261, 141.

lar la de Filosofia, que des de feia temps havia mostrat les seves pretensions d'autonomia; una situació que, si no es corregia, podia conduir a la ruptura de la unitat del cristianisme, amb les conseqüències pràctiques que això podia tenir, més pel que fa a les difícils relacions amb l'islam. En realitat, la posició que Ramon Llull adopta és més aviat modernitzant, és a dir, de reconvertir el sistema universitari en un sistema coherent amb els fonaments de la cultura de l'època, capaç d'afrontar els nous reptes que, segons ell, havien de posar-se ben aviat davant l'Europa cristiana.